

1986

İNSAN HAKLARI DERNEĞİ DİYARBAKIR ŞUBESİ DİYARBAKIR BRANCH OF HUMAN RIGHTS ASSOCIATION

Ali Emiri 1.Sok. Yılmaz 2004 Apt. No: 1/3 Yenişehir/ DİYARBAKIR Tel : 0.412. 223 30 33- 229 58 66
Faks: 0.412. 223 57 37 - E-mail: diyarbakir@ihd.org.tr Web: www.ihddiyarbakir.org

1986

29.05.2013

İNSAN HAKLARI DERNEĞİ DİYARBAKIR ŞUBESİ KAYIPLAR VE TOPLU MEZARLAR / GEÇMİŞLE YÜZLEŞME ÇALIŞTAYI SONUÇ BİLDİRGESİ

(Geçmişle Yüzleşmeden Geleceği Kuramazsınız)

GİRİŞ:

Kayıplar olgusu ve toplu mezarlar; dünya çapında her dönem kendinden söz ettirmiş, birçok ülkede yaşanan savaşlar veya çatışmalarda o toplumların yüzkarası olarak günümüze kadar gelmiştir. Geçmişten günümüze neredeyse her toplu kıyım ve savaşların sonuçları, yıllar veya on yıllar sonra toplu mezarlarla ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de ve özelde de bölgemizde geçmiş yılların katliamları, çatışmaları, sivil ölümleri, günahsız insanlara reva görülen uygulamalar, artık gizlenemez bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Gözaltına alınarak veya kaçırılmak suretiyle kaybedilen siviller, çatışmalarda öldürülen insanlar, artık toplu mezarlarda veya herhangi bir arazide gizlenmiş şekilde ortaya çıkıyor. Gerek yakın tarihte, gerekse de 1915 yılında gerçekleşen Ermeni soykırımından günümüze kadar birçok katliam yapıldığı ve bu katliamlarla yüzleşme cesareti gösterilmediği bilinen bir gerçektir.

Geçmişte bu coğrafyada katliamlar, soykırımlar ve acılar yaşandı. Özellikle son 30 yıldır süren savaş beraberinde büyük yıkımlar getirdi. Kayıplar, faili meçhul cinayetler ve toplu mezarlar yaşanan bu tahribatın en somut gerçekliğidir. Yapılan tüm bu çağrılar, kampanyalar ve suç duyurularına rağmen, kayıpların akibetinin ortaya çıkarılması konusunda devletin bir çalışması olmadı. Kayıpların ve faili meçhul cinayetlerin faileri hakkında yapılan suç duyuruları yanıtız kalırken, toplu mezarların açılması için yapılan başvurular ya yanıtız kaldı veya mezarlar usulüne uygun açılmadı. Zorla kaybettirmeler ve toplu mezarlar, uluslararası hukukun ve insani değerlerin ihlal edilmesi gerçeğinden yola çıkarak, bu suçların “insanlığa karşı işlenmiş suçlar” olduğunu söylemekte yarar vardır.

Tüm bu gerçekler ışığında “Kayıplar ve Toplu Mezarlar / Geçmişle Yüzleşme Çalıştayı” adıyla bir çalıştay gerçekleştirdik. Buradaki amacımız; yaşanan tüm bu gerçeklikler ve geçmişte yaşananlarla yüzleşmenin nasıl olması gerektiği konusunda etraflı bir çalışma yürütmek, uzmanların anlatımlarıyla bilimsel bir formülasyona ulaşmaktı. Bunun için aralarında uzman, akademisyen, aydın ve yazarların bulunduğu, yine bölgemizde bu alanda çalışma yürüten sivil toplum örgütleri, şahsiyetler ve yaşananların birinci dereceden mağduru olan kayıp yakınlarıyla birlikte iki gün süren bir sunum/tartışma platformu gerçekleştirildi.

Yaptığımız çalıştayı, 3 ana başlıkta yürüttük ve alt başlıklardaki sunumlarla tartışmalar gerçekleştirdik. Birinci bölüm olan “Geçmişle Yüzleşme ve Hakikatleri Araştırma” ana başlığında, “Geçmişle yüzleşmenin önemi”, “Geçmişle yüzleşmede dünya deneyimleri”, “Geçmişle yüzleşmenin toplumsal barışa etkisi” ve “Geçmişle yüzleşmede suçluların ortaya çıkarılması ve hukuksal süreç” konuları tartışıldı.

İkinci oturumda, “Geçmişte Yaşananların Mağdurlar ve Toplum Üzerinde Yarattığı Travma” başlığı altında, 5 alt başlıkta sunumlar yapılarak tartışmalar yürütüldü.

Son oturumda ise, “Türkiye’de Toplu Mezar Gerçeği” masaya yatırılarak, toplu mezarlar konusunda dünya deneyimleri, Türkiye’deki durum, yaşanan eksiklikler ve yapılan yanlışlar, bu konularda hukuksal süreç ve uluslararası sözleşmeler, geçmişte yaşanan olumsuzluklarda medyanın rolü konuları ele alındı.

Yapılan sunumlar ve tartışmalar sonucunda, aslında böylesi bir çalıştayın geç kalmış bir çalışma olduğu ve ileriki dönemlerde daha da etraflıca ele alınması gereken hususlar olduğu sonucuna varıldı.

DEĞERLENDİRME:

GEÇMİŞLE YÜZLEŞME VE HAKİKAT

Geçmişle yüzleşme meselesi Türkiye için pek bilinmeyen bir olgu olsa da, bu ülkede muhalif olan kesimler, sistemin baskıcı yüzünü gören ve bir şekilde bundan etkilenen kesimlerin uzun zamandır dillendirmeye çalıştığı bir meseledir. Türkiye tarihine baktığımızda, belli dönemler çok büyük katliamlar, insan hakları ihlalleri ve insanlığa karşı suçlar kategorisine girebilecek düzeyde olaylar yaşandığını görebilmekteyiz. Yaşanan bu olumsuzlukları Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzatmak mümkün. Özellikle toplumun en çok baskı gören kesimleri olarak Alevilerin Osmanlı döneminden bu yana çeşitli kırımlardan geçirildiği gerçek tarih yazıcıların ve biz hakikat arayışçıları tarafından bilinmektedir.

Osmanlı'nın son dönemi ise, yüzyılın en büyük insanlık olaylarından biri olan Ermeni Soykırımı'na tekabül eder. Türkiye Cumhuriyeti'nin de ilk dönemleri sayılabilecek 1915 olayları, bu ülke için yüzkarası bir durum olarak 100 yıldır yüzleşilemeyen kara bir tarihtir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki Kürt isyanları ve isyanı bastırmak için kullanılan yöntemler ise, belki de geçmişle yüzleşme konusunda tartışılması gereken en önemli olaylardan biridir. Son dönemde tartışma konusu olan Dersim Katliamı ve Zilan Deresi'nde kadın çocuk demeden binlerce insana uygulanan vahşet, Türkiye toplumunun tarihiyle yüzleşmesinin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermeye yetmektedir. Bununla birlikte bu ülkenin unutulmaz bir gerçeği haline gelen darbe dönemleri, sol/sosyalist kesimlere dönük katliamlar, gayrimüslimlerin katliama uğratılarak yurtlarından edilmesi, Alevilere yönelik kapsamlı yok etme girişimleri, yakın tarihimize kadar neredeyse kesintisiz süregelen başlıca önemli olaylardır.

Ancak tüm bunların bileşkesi olabilecek, son 30-35 yıla damgasını vuran ve birçoğumuz için canlı bir tarih olarak hafızalarda yer edinen mesele ise elbette ki Kürt meselesi ve onun etrafında gelişen olaylar olmuştur. 12 Eylül 1980 askeri darbesi döneminde yaşanan vahşet ve sonrası PKK'nin silahlı mücadeleye başladığı dönemle birlikte Kürdistan'da yürütülen kirli savaş, Kürt coğrafyasında ve Türkiye'nin önemli bir bölümünde ciddi tahribatlar yaratan bir dönem olmuştur.

İşte bugün tartıştığımız zorla kaybettirme ve toplu mezarlar meselesi, Kürdistan'da yürütülen gayri nizami harp sonucu devlet güçleri ve bağlı birimler tarafından yaratılan tahribatın en somut göstergeleridir.

Çalıştayımızda bu veriler ışığında geçmişle yüzleşmenin önemi vurgulanarak, tüm bu yaşananlar sonucunda nasıl bir önem atfetmemiz gerektiği hususu ön plana çıkmıştır. Geçmişle yüzleşme ve hakikatin her zaman önemli bir değer olduğu ve politik menfaatlere kurban edilmemesi gerektiği bilinmelidir. Ancak bizlerin mutlak suretle ulaşmaya çalıştığımız bu hakikat, devlet açısından hiçbir zaman görülmemesi gereken bir "kabus" olmuştur. Bu nedendir ki, Türkiye Cumhuriyeti 1915 olaylarından günümüze hakikatle yüzleşmemek için ciddi bir çaba içerisinde olduğu tespitine varılmıştır.

Ancak, geçmişle yüzleşme ve hakikatlerin ortaya çıkarılması mağdurlar açısından vazgeçilmez bir haktır. Bu nedenle böylesi önemli bir konuyu nasıl değerlendirmek gerektiğini bu konudaki dünya deneyimlerine bakarak, daha sağlıklı ele alabileceğimizi gördük. Dünyada benzer durumu yaşayan ülkelerde kayıpların bulunması, faillerinin yargı önüne çıkarılması ve hakikatlerle yüzleşme konusunda neler yapıldığı tartışmaların odak noktalarından biri olmuştur. Özellikle İspanya, İrlanda, Güney Amerika, Güney Afrika ve eski Yugoslavya ülkelerinde uygulanan yöntemler, etraflıca ele alınmıştır.

Bu tartışmalar sonucunda, geçmişle yüzleşme ve zorla kaybettirmelere karşı verilen mücadelede aslında dünyada başarılı örnekler olduğu ortaya çıkmıştır. Arjantin bu başarılı örneklerin başında gelmektedir. Burada geçmişle yüzleşme bir mücadele biçimi olmuştur ve bu mücadele sonuç alıcı olmuştur. İspanya'da Arjantin gibi tam anlamıyla başarılı bir yüzleşme sağlanmasa da çeşitli yol ve yöntemler denenmiştir. Özellikle dünyaca ünlü yargıç **Baltasar Garzón**'un verdiği hukuk mücadelesi, üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Ancak bunun yanında bu tarz sorunların yaşandığı dünyanın bazı ülkelerinde ise, tam anlamıyla bir yüzleşme sağlanamadığı için sorunların halen orta yerde durduğu da yapılan tespitler arasında yer almıştır.

Geçmişle yüzleşme ve toplumsal barışın sağlanması meselesinin sadece eşit haklara sahip olduktan sonra ortadan kalkmayacağı, egemenliğin paylaşımıyla sorunların bir bütün olarak çözümleneceği dikkat edilmesi gereken en önemli husustur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi hakikatin politik menfaatlere kurban edilmesi, ileride daha büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Güney Afrika'da yaşananlar bunun en somut örneklerinden biridir. Tam anlamıyla hakikatlerin ortaya çıkmadığı ve yüzleşmenin sağlanamadığı Güney Afrika'da politik olarak kendini ifade edemeyen kitlelerin kriminal suçlara yönelimi, Güney Afrika'da toplumsal alandaki suç oranının patlamasına neden olmuştur.

Geçmişle yüzleşme konusunda egemenlerin hakikatleri parçalayarak yüzleşmeyi sağlamaya çalıştığını görmekteyiz. Yaşananlar görünmez kılınarak, ihlaller gösterilmeyerek, failer bilirse de kurumsal bağlantıları gizlenerek hakikatler çarpıtılmaya çalışılmaktadır. Bazen tazmin ve telafi yoluna başvurarak, yargılamanın önü kapatılmak istenmektedir. Öte yandan çoğu zaman mağdurlar ile ilgili yüzleşme gerçekleşirken, failere yönelik hakikatler ortaya çıkarılmamaktadır. Veya tam tersi failer ortaya çıkarılarak, mağdurların yaşadıkları görmezden gelinmektedir. Tüm bunlar hakikati parçalamak anlamına gelmektedir. Oysaki hakikat bir bütündür; hem failerle ilgilidir, hem mağdurların yaşadıklarını görünür kılmalıdır. Burada en önemli olgu, geçmişle yüzleşmenin toplumsal barışa katkısının ne olacağını görmektir. Bu nedenle gerçek bir yüzleşmenin sağlanması için hassas bir denge oluşturmak gerekir ve hakikatlerin tam anlamıyla ortaya çıkması için mücadele etmek gerekir.

Devletin yıllar boyu uyguladığı şiddet sadece örgütlü mücadeleyi değil, toplumun bütününe zarar verdiğini görmekteyiz. Egemenler ile ezilenler bir arada yaşayacak ise ortak bir geçmişle yüzleşmenin mutlak suretle sağlanması gerekmektedir. Hakikatler ortaya çıkmadığında ve geçmişle yüzleşme sağlanmadığında sağlanan barış sürdürülebilir olmaktan uzak, egemen güçler arasında yapılmış bir anlaşma olarak kalabilmektedir. Toplumun bir bütünü kendini bu barışın içerisinde, barışın öznesi olarak göremez.

Hakikatlerin ortaya çıkması, Kürtler açısından önemli olduğu kadar ülkenin batı tarafı için de büyük önem arz etmektedir. Türklerin büyük kesimi Kürt sorununu PKK ile biliyor, o tarihten itibaren başlatıyor. Yani Kürtlerin yüz yıla yakın bir süredir yaşadığı zulümleri görmezden geliyor, veya bilmiyor. Hakikatlerin ortaya çıkması ülkenin batısına da bu gerçekliği gösterecektir.

Hakikat sorgulanırken, toplumu bir bütün olarak ezen devletin yaptıklarının yanında, sivil kurumların da rolünün ele alınması gerekmektedir. Örneğin Adli Tıp Kurumu gibi kurumların, üniversitelerin, medyanın nasıl bir rol oynadığı bilinmelidir. Medya bu ülkede her zaman devletin yanında yer almıştır. Kürt isyanları döneminden tutalım, günümüze kadar sürekli olarak gerçeklerin karanlıkta kalmasını sağlamıştır. Yaşanan gerçekler ya hiçbir şekilde kamuoyuna yansıtılmamıştır veya tahrif edilerek, gerçek dışı bir yapıya büründürülerek topluma sunulmuştur. Bu da halkın hakikatlerden uzaklaşmasını, gerçeklerden haberdar olmamasını beraberinde getirmiştir. Bu duruma direnen bazı gazeteciler ya işlerinden olmuştur veya otosansür yoluyla pasifize edilmiştir. Bazen de andıçlanarak iş yapamaz hale getirilmişlerdir. Bunun yanında gerçeği arayan, bu duruma itiraz eden, halka gerçekleri yansıtmaya çalışan muhalif gazeteciler ise katledilerek, gazeteleri bombalanarak susturulmaya çalışılmıştır. Böylelikle Türk medyası, Kürt hareketini ve Kürt halkını devletin gözüyle topluma yansıttı. Kürtler kasıtlı olarak terörist olarak gösterildi.

İşte geçmişle yüzleşme ve hakikatlerin ortaya çıkarılması tüm bunları içermelidir. Ancak bu şekilde başarılı bir yüzleşme sağlanabilir.

Geçmişle yüzleşmeden veya hakikatlerden bahsederken, yaşananları sadece sivil kayıplar veya sivil insanlara yönelik uygulamalarla ele almamak lazım. Ülkemizde 30 yıl boyunca süren ve adına "düşük yoğunluklu savaş" denilen çatışma ortamında savaş hukukunun da

çığnendiğini görmek gerekmektedir. PKK'ye karşı yürütülen savaşta militanların sağ yakalanarak infaz edilmesi, toplu halde infaz edilenlerin toplu mezarlara gömülmesi, kimilerinin uzuvlarının kesilmesi, ölü bedenlere işkence uygulamaları, kimyasal silah kullanım iddiasıyla toplu imhaların gerçekleştirilmesi, bu süreçte çokça rastlanan olaylar olmuştur. İşte uygulanan bu vahşetler gerek Cenevre Savaş Hukuku, gerekse evrensel insan hakları ilkelerine aykırılık teşkil eden uygulamalardır. Açıkça belirtmek gerekirse yapılanlar tam anlamıyla bir savaş suçudur. Güvenlik güçleri içerisinde örgütlenen JİTEM ve benzeri yapılar, köy korucuları, savaştan beslenen Hizbullah gibi çete yapılanmaları, tüm bu uygulamaların birinci dereceden sorumlularıdır. Bu noktada önemli olan bir hususun altını çizmekte yarar var. Geçmişte işlenen birçok suç bugün zaman aşımı tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu da şu anlama gelmektedir; 20 yılı aşan suçlarda zaman aşımı devreye girecek ve birçok suçlu cezasız kalacaktır. Oysaki yukarıda bahsettiğimiz tüm suçlar “insanlığa karşı işlenmiş suçlar” kategorisinde değerlendirilmelidir.

Savaşın diğer bir tarafı olan PKK'nin de çatışma kuralları dışına çıktığı, sivillere yönelik eylemler gerçekleştirdiği değerlendirilmesinde bulunularak, geçmişle yüzleşme ve hakikatlerin ortaya çıkarılması konusunda PKK'nin de üzerine düşeni yapması gerektiği vurgulanmıştır.

TÜRKİYE'DE TOPLU MEZAR GERÇEĞİ

Çalıştayda, ayrı bir başlık altında değerlendirilen “*Türkiye’de Toplu Mezar Gerçeği, Saha Pratikleri ve Karşılaşılan Zorluklar*” başlığı, üzerinde geniş sunum ve tartışmaların olduğu bir konuydu. Bu konuda öncelikle dünyadaki toplu mezarlar ve bu toplu mezarların ortaya çıkarılmasında, açılmasında, delillerin tespit edilmesinde ve ailelere teslimi hususları değerlendirildi. Dünyadaki diğer ülkelerde toplu mezarların araştırılıp bulunması ve açılması süreçlerinde uygulanan yöntemlerin artık genel kabul gören yöntemler olduğunu söyleyebiliriz.

Dünya üzerinde 1 milyon insanın zorla kaybettirme sonucu kayıp olduğu tahmin edilmektedir. Birçok ülkede kayıpların bulunması için önemli mücadeleler verilmiştir. Dünya çapında bu yönlü çalışma yürüten BM Kayıp Kişiler Uluslararası Komisyonu başta Bosna olmak üzere bazı ülkelerde çalışmalar yürütmüştür. Türkiye’de yaşanan sorunların benzerini atlatan ülkelerde bu komisyon hükümetlerle işbirliği içerisinde çalışarak, kayıpların ortaya çıkarılmasını, toplu mezarların açılmasını sağlamaktadır. Bu süreçte kayıp yakınları ve sivil toplum kuruluşları da çalışmalara dahil edilerek, daha etkili bir sonuç elde edilmeye çalışılmıştır.

Bosna’da çok sayıda toplu mezar açılırken, bu toplu mezarlarda ortaya çıkan kişilere ait kemikler de kayıpların büyük ölçüde bulunmasına neden olmuştur. Toplu mezarlar açılırken, Minnesota Otopsi Protokolü’nde yer alan kurallar uygulanmış, gelişmiş DNA tetkik analizleriyle kemiklerin kimlere ait olduğu tespit edilmiştir. Delil karartma amacıyla bazı kayıp kişilere ait kemiklerin birbirinden çok uzak ayrı mezarlarda çıktığı belirtilirken, uygulanan DNA analizleriyle bazı kişilere ait ayrı yerlerden çıkan kemik analizlerinin birleştirilebildiği sonucuna varılmıştır. Bu nedenle toplu mezarların tespiti, açılması ve ortaya çıkan kemiklerin kimlere ait olduğunun tespitinin büyük önem taşıdığı görülmüştür.

Dünya deneyimleri ışığında ülkemizde toplu mezarlara baktığımızda, bugüne kadar Türkiye’de ciddi ve bilimsel bir çalışmanın olmadığı sonucuna varılmıştır. İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi tarafından 2011 yılında hazırlanan Toplu Mezar Raporu’nda Türkiye genelinde 253 toplu mezarda 3248 kişiye ait cenazelerin olduğu tespit edilmiştir. 2000’li yılların başlarında bazı toplu mezarların açılmasıyla birlikte Türkiye’de toplu mezar gerçeğinin boyutları ortaya çıkmış, açılan bazı mezarlarda toplu halde katledilen sivil insanların kemiklerine ulaşılmıştır. Ancak bu süreçten sonra toplu mezarlara yönelik istenilen düzeyde bir çalışma yapılmamıştır. Sadece bazı sivil toplum kuruluşlarının ve mağdur ailelerin girişimlerinin olduğu, bu girişimlerin de sınırlı kaldığı bilinmektedir. Büyük çabalar sonucu savcılıklar tarafından açılmaya karar verilen bazı toplu mezarların ise uluslararası hiçbir kanun ve kural gözetilmeden açıldığı, mezarların açılmasında iş makinelerinin

kullanıldığı görülmüştür. Bu yöntemlerle mezarların açılmasının ciddi sorunlar yaratırken, usulüne uygun açılmaması nedeniyle bu mezarlarda delillerin kaybolmasına yol açmıştır. Türkiye'nin halen Minnesota Otopsi Protokolü ve diğer uluslararası protokollere göre hareket etmemesi de bilinen bir başka gerçektir. Ayrıca BM Tüm Kişilerin Zorla Kaybetmeye Karşı Korunması İçin Uluslararası Sözleşmeyi de imzalamayarak, aslında bu konularda pek bir çalışma yapmak istemediğini ortaya koymuştur. Bölgemizde birçok toplu mezar doğa olayları sonucu yer değiştirirken, bazı mezarlar baraj suları altında kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Toplu mezarların üzerine çöpler dökülüyor, yollar yapılıyor, inşaatlar yükseliyor.

Toplu mezarlarla ilgili olarak yapılan çalışmalarda bugüne kadar çalışmalarda yalnızca DNA incelemeleri yapılmış ve çalışmalar için savcılıklar sadece Adli Tıp Kurumu'na başvurmuştur. İncelemeler için üniversitelerden destek alınmaması ve mezarların iş makineleriyle açılmaya çalışılması, bağımsız ve deneyimli uzmanların sürece dahil edilmemesi, incelemelerin kamuoyunun denetiminden yoksun olması ve değerlendirilen insan buluntuları ile ilgili sergilenen özensizlik, dikkat çekilmesi gereken önemli bir noktadır. Adli Tıp Kurumu, devlete bağlı bir resmi bilirkişilik kurumu olup siyasi iktidar tarafından biçimlendirilmektedir. Adli Tıp Kurumu, yapısı ve vermiş olduğu kararlar nedeniyle, kamuoyu tarafından güvensizlik yaratan ve tarafsız olmayan bir yapı olarak algılanmaktadır. Kayıplar devlete ait suçlara işaret ettiğinden, dünyadaki diğer örneklerde olduğu gibi; çalışmalarının bağımsız, bilimsel ve uzman heyetlerce yürütülmesi veya tanıklığında gerçekleştirilmesi zorunludur. Bağımsız heyetlerin oluşumu, yalnızca Minnesota Otopsi Protokolü'nün bir koşulu olmayıp, kayıp yakınlarının endişelerini gidermek ve inandırıcı kanıtlar sunmak açısından da zorunludur.

Toplu mezarlardaki kimliklendirme çalışmaları; ailelerden, yakınlardan, tanıklardan ve sorumlulardan alınacak bilgilerle ve kişinin tıbbi kayıtları ile birlikte bütüncül olarak yürütülmesi gereken çalışmalardır. Bu çalışmaları yürütmek amacıyla, uzmanların yer aldığı bağımsız ve deneyimli ekiplerin birlikte çalışabileceği ve yöntemi uluslararası bilimsel kuruluşlarca onaylı bağımsız yapılar oluşturulmalı, üniversiteler ilgili çalışmalara dahil edilmelidir.

Toplu mezarların açılması ve kimliklendirme çalışmaları, kayıpların bulunması, kayıp yakınlarının acılarının sarılması ve adalet duygularının tatmin edilmesi amacıyla yönelik olarak yürütülecek çalışmalar olduğundan; bu yapılar, kayıplara ait bilgiler, tıbbi dokümantasyon, psikolojik destek, hukuk, halkla ilişkiler vb. birimlerden oluşturulmalıdır.

Mezarlardan çıkarılan cenazeler ve insana ait buluntularda yalnızca kimliklendirme yapılmayıp kişilerin ölüm nedenlerinin belirlenmesi ve insan hakları ihlallerinin belirlenmesi de hukuki bir zorunluluktur. Mezarların iş makineleri ile özensiz bir biçimde açılması, kayıplara ait buluntuların tahrip edilmesine, kaybolmasına ve kayıp yakınlarını bir kez daha travmatize etmeye neden olmaktadır.

GEÇMİŞTE YAŞANANLARIN YARATTIĞI TRAVMA

Çalıştayımızda ele alınan önemli konulardan biri de "*Geçmişte Yaşananların Mağdurlar ve Toplum Üzerinde Yarattığı Travma*" konusuydu. Çünkü geçmişle yüzleşmenin en önemli yanlarından biri de, zorla kaybettirmelerin, faili meçhul cinayetlerin, toplu mezarların, yani bir bütün olarak yaşanan acıların toplumda üzerinde ve özelde de mağdurlar üzerinde yarattığı travmadır. Ayrıca geçmişte yaşanan soykırımlar / katliamlarla yüzleşmemenin ve bu olayları inkarın yarattığı travmalar vardır. Geçmişte yaşananlar toplumdaki uzak tutularak, sır olarak kalmaktadır. Bu durum mağdurlar üzerinde de etkisini gösteriyor ve mağdurlar yaşadıklarını uzun yıllar kimseye anlatmama yolunu seçiyor.

30 yılı aşkın süre devam eden düşük yoğunluklu savaşın beraberinde getirdiği travmatik sonuçları şöyle sıralayabiliriz; Zorunlu göç, boşaltılan ve yakılan köyler, yoğun gözaltı, dolan cezaevleri, işkence ve kötü muamele, faili meçhul cinayetler, zorla kaybettirmeler, toplu mezarlar, bomba veya mayın patlamaları, diğer insanların ölümüne veya yaralanmasına tanık olma...

Bu travmaların insan eliyle oluşu, birden çok ve süregelen olması, devleti temsil eden kurum/kişiler tarafından yapılmış olması travmanın yarattığı tahribatı daha da artırmaktadır.

Bölgemizde yaşayan milyonlarca insanın en az yarısının yaşamı boyunca direk veya dolaylı olarak en az 1 kez çatışma kaynaklı travmaya maruz kaldığı bilinmektedir. En ağır travmalardan biride, zorla kaybettirme sonucu yaşanandır. İnsanları kaybetme suçunun kalıcı sonuçları vardır. Zorla kaybetme sadece kaybedilen kişiye zarar vermek için değil, ailelerine, sevdiklerine, içinde yaşadığı topluluğa bitmeyen bir kaygı ve korku yaşatmak üzere tasarlanmaktadır. Bilgiyi saklama da kaybettirmenin bir parçasıdır. Kayıp yakınları bu şekilde süregelen işkenceye maruz bırakılırlar. Kayıp yakınları çektikleri acı ve strese ek olarak, bir de dışlanma ve sindirmeyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Yalnızlaştırma ve sosyal destekten yoksun bırakma, ekonomik tahribat, ailenin öyküsünün bozulmasına neden olmaktadır.

Bu konuda en önemli hususlardan biri de yaşanan travmanın gelecek nesiller üzerindeki etkisidir. Bir yakınımızın kaybı hangi koşullarda veya hayatımızın hangi döneminde olursa olsun keder, inanamama, öfke ve isyan duygularına yol açabilir. Hal böyleyken insanın sevdiği birinin, bir yakınının akıbetini bilemediği bir biçimde ortadan kaybolması, ondan haber alamaması çok daha zorlu bir deneyimdir. Kaybedilen yakınının yaşayıp yaşamadığını bilememek, yaşıyorsa ne koşullarda tutulduğunu, öldürüldüyse cesedinin nerede olduğunu öğrenememek, yeri bilinse bile gömüldüğü yeri açamamak, kendi istediğince, usulünce onu gömüp uğurlayamamak derin bir acı yaratır. Yıllar boyunca belirsizlik içinde olmak, hem kaçınılmaz biçimde umut etmek hem de umut etmekten korkmak, hem ne olduğunu bilmek istemek hem de istememek çok ağır, eziyet verici bir durumdur, işkencedir.

Devletin uyguladığı kitlesel şiddetin yarattığı toplumsal travmanın dehşet ve çaresizlik duyguları içinde bıraktığı insanlar, kayıplarının acısını yaşamaları ve dışa vurmaları yasaklandığı için kendi içlerine dönerler; gizli, saklı tutmak zorunda kaldıkları acıları hafifleyemez ve bu acılar zamanı durdurur. Travmatik yaşantılar dalga etkisi yaratarak, maruz kalan bireyin ailesi, arkadaşları, içinde yaşadığı toplum, hatta doğmamış çocukları, torunları da travmanın yıkıcı etkilerinden nasiplerini alırlar. İkincil travma denilen bu sürecin ortaya çıkışı mağdurla yakınlık derecesinden çok mağdurla özdeşim düzeyine bağlıdır. Bu bitmeyen travma öyküsü, doğrudan maruz kalanlar ve tanıkların kişilikleri, kendilik yapıları ve toplumsal bağları üzerinde kalıcı, tahripkar değişimler oluşturmuştur.

Travmatik olayların bireyin kişiler arası ilişkileri üzerine etkisi ise sanıldığı gibi ikincil değildir. Yalnızca bireyin kendiliğinin ruhsal yapısında değil, birey ve toplum arasında bağ kuran bağlanma ve anlam sistemleri üzerinde de birincil etkileri vardır. Sonuçta travmatik olaylar temel insan ilişkilerinde sorun yaratır. Aile, arkadaşlık, güven ve toplum bağlarını kopartır, bireyin doğal ve adil bir düzene olan inancını zedeler.

Kitlesel olarak travmaya maruz kalmış toplulukların yaşadıkları acılar, korku, dehşet, çaresizlik ve öfke duyguları açığa vurulamadığında, kayıpların yası kamusal olarak tutulamadığında, Türkiye'de yıllardır sürekli olageldiği gibi kaybın dile getirilmesi devlet eliyle yasaklandığı ve engellendiğinde kayıp yaşayan topluluğun üyeleri deyim yerindeyse donmuş bir yas hali içinde kalırlar.

Bu izler farkına varmadan kuşaktan kuşağa aktarılırlar. Hikayesi oluşturulamayan ve anlatılamayan yaşantılar da gelecek nesillere aktarılırlar. Bu yaşantılar söze dökülemeyecek kadar dehşet verici, sarsıcı, kavranamaz oldukları için tuhaf hisler olarak kendini gösterir. Kitlesel travmaya uğramış topluluğun ortak travmaları dışa vurulamadıkları için gizli, saklı, kılık değiştirmiş anlatım yolları bulurlar. Bu kılık değiştirmiş anlatımlar travmatize topluluğun kimliğinin önemli unsurları haline gelirler. Dışa dönük olmayan, kapalı, travmatik yaşantılar travmanın kendisini yeniden üretme diyalektiği nedeniyle işlenmemiş ama canlılığını sürdüren, sağlıksız bağlar olarak topluluk kimliğinin belirleyicisi olurlar. Bu bağlar içe dönük olma nitelikleri, dışarıyı tanımayı güçleştirmeleri nedeniyle kuşku duymaya güçlü bir zemin yaratırlar.

Sürmekte olan toplumsal travmalarda travmanın etkisinin kuşaktan kuşağa aktarılmaması mümkün değildir. Böyle bir durumda topluluğun travmatize olmuş kolektif belleğinin gelecek nesillere derinleşerek, güçlenerek iletilmesi, devredilmesi kaçınılmazdır.

Zorla kaybettirmelerde, faili meçhul cinayetlerde ve toplu mezarlarda; yas ritüellerinin gerçekleşmediği, acıyı hafifletici son görevlerin yerine getirilemediği ve buna eşlik eden dayanışmanın yaşanmadığı bir durum vardır. Öleni ruhsal-manevi-dinsel tasavvurumuz içinde yerleştirebileceğimiz bir 'mekan' yoktur. Bu mekan dışarıda bir 'yokluk' olarak travmayı sürekli kanırtırken, içeride de bir 'delik' olarak tezahür eder. Yas sahnesinin en önemli kurucusu olan naaş-beden ya sahnede değildir ya da sahnedeki rolünü, ölüm rolünü oynamasına dahi müsaade edilmemiştir. Bu durumda bastırılanın, işlevsel geri dönüşü ancak kayıp cesedin yeraltından çıkarılmasıyla mümkün olabilecektir. Cenaze merasimi yasin doğru tamamlanması için önem taşır. Oysa naaşa bile ulaşamaması, yitenin yittiğini kabul edememeyi ve bitmeyen bir yas sürecinin devreye girmesini sağlar. Her ölümün uygun bir yası vardır ama faili meçhul yakınlarında bu yoktur.

Sağlıklı bir yas tutmanın belirtilerden bir tanesi o kişiyi açıkça ve rahatlıkla anabilmektir. Oysa kaybedilenlerin aileleri, kayıplarının resimlerini bile evlerine asmaktan uzun yıllar çekindiler. Yasları, çevreleri tarafından bile tam olarak anlaşılman şüpheyle karşılandı. Bu durumu yaşamamış büyük kitlelere veya ana akım medyaya göre kaybedilenler zaten düşman ötekilerdi ve devlete karşı gelerek bir şekilde bu durumun altyapısını hazırlamışlardı.

Bir diğer travma, normal bir ölü bedeni teslim almakla zarar verilmiş bedeni teslim almak arasındaki farktır. Gerilla cesetlerindeki bedene yapılan uzuv kesmeler ve tecavüzlerle zarar verilmiş bedenlerle, faili meçhullerde işkenceden geçirilerek öldürülmüş bedenlerin aileler tarafından algılanışı katlanılması zor bir acıdır.

Bu noktada ele almamız gereken en önemli hususlardan biri de travma ile baş etme yollarıdır. Kolektivist toplumlarda, bireyler toplum düzeyinde veya ailede bir sorun ortaya çıktığında çözüm için sorumluluğu paylaşır ve kolektif başa çıkma için birlikte hareket ederler. Aile veya toplum eski sağlıklı fonksiyonuna ve dengesine kavuştuğu zaman sıklıkla bireyler de onunla birlikte düzelirler. Bu kişilerde, aile ve sosyal destek, bağlantılar, ilişkiler ve toplumun duyarlılığı travmalara karşı hayati önemde koruyucu faktörler olduğu düşünülüyor. Aynı zamanda toplumsal ve kültürel değerler, inançlar ve algılar travmatik yaşantıların toplum, aile ve kişiler üzerinde nasıl etki ettiğini biçimlendirebilir. Toplumsal yapıya ek olarak toplumsal kolektif başa çıkma stratejileri travmanın etkileri ve sonuçlarını belirleyebilir. Travmaya karşı tüm bu toplumsal başa çıkma yolları aynı zamanda kişiler ve ailelerin ağır travmalarda başa çıkmalarına da yardımcı olur. Kitlel travmalar sonrası başa çıkmanın temel prensipleri olarak bağlantılılığı onarma, sosyal destek ve kolektif etkililikte duyarlılık saptanmıştır.

Kitlel travmalar, toplumsal yapı, ekonomik gelişme, toplumsal yetkinlik ile bilgi ve iletişime dair kaynaklarda ciddi tahribatlar yapar. Bu nedenle savaş sonrası toplumsal yapı ve toplumsal yetkinliğin yeniden oluşturulması veya fonksiyon kazandırılması için stratejiler; sosyal ağları ve toplumsal bağları güçlendirmek, toplumsal organizasyonlar ortaya çıkarmak, yerel ve dışarıdan gelen kaynakların toplumsal kabulünü artırmak, toplumsal makro-sosyal politikaları oluşturmak travma ile başa çıkmada hayati önemdedir.

Travma mağdurlarına travmayla baş etme gücü veren en önemli unsur, tanıklar aracılığı ile travmatik yaşantı sürecinde saldırgan ile baş başa olmadıklarını bilmeleridir. Üçüncü kişinin varlığı mağdurun yalnızlık, terk edilmişlik, çaresizlik duyguları ile baş etmesinde yardımcıdır. Nitel ve nicel belgelemeler ile neyin yaşandığına dair bilgilerin kamusal bilgi haline gelerek, hakikatin ortaya çıkması, failer yada en azından sembolik kişilerin adalet önüne çıkarılarak, adaletin sağlanması, mağduriyetin tazmini ve taraflar arası uzlaşma travma ile baş etme yollarından sayılabilir.

Zorla kaybedilmeye maruz kalanlar ve cenazeleri toplu mezarlara atılanlar, bu uygulamayla sessizliğe gömülmek istenmektedir. Sessizliği kırmak geçmişle yüzleşmenin ilk adımdır.

SONUC:

Yapılan bu değerlendirmeler sonucunda çalıştayımızda önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu sonuçları şöyle sıralayabiliriz;

*Geçmişle yüzleşme ve hakikatlerin araştırılması konusu, büyük önem atfedilerek tartışılmış, bunun için öncelikle tarafsız ve güvenilir bir “*Hakikatleri Araştırma Komisyonu*” kurulması talep edilmiştir. Bu komisyonun dünya çapında yaşanan deneyimleri inceleyerek, Türkiye’ye özgü bir çalışma yürütmesi, elde ettiği sonuçları kamuoyuyla paylaşması benimsenmiştir. Komisyonun yasalar çerçevesinde yetkilendirilerek, çalışmalarını için tüm kolaylıkların sağlanması önerilmiştir.

*Türkiye’nin “BM Tüm Kişilerin Zorla Kaybetmeye Karşı Korunması İçin Uluslararası Sözleşme”yi imzalaması ve sözleşmenin gereğini yerine getirmesi gerekmektedir.

*Zorla kaybedilenlerin bulunması, faili meçhul cinayetler sonucu katledilenlerin faillerinin ortaya çıkarılması için devletin tüm arşivlerini açması, bu konuda inceleme yapacak komisyona gerekli bilgi ve belgeleri sağlaması, aynı şekilde çatışmaların diğer bir tarafı olan PKK’nin de elindeki bilgi ve belgeleri komisyona sunması talep edilmiştir.

*Geçmişte devlet görevlilerinin ve devlet içerisindeki farklı yapılanmaların işlemiş olduğu suçların “*insanlığa karşı işlenmiş suçlar*” olarak değerlendirilerek, bu tür suçlarda zaman aşımı gerekçesiyle faillerin cezasız kalması önlenmelidir.

*Geçmişle yüzleşme ve hakikatleri ortaya çıkarma konusunda mağdur ailelerin ve sivil toplum örgütlerinin de sürece dahil edilmesi gerekmektedir.

*İHD’nin son Genel Kurulu’nda aldığı karar çerçevesinde kurmayı planladığı “*Kayıplar ve Toplu Mezarlar Vakfı*”nın hayata geçirilmesi, bu vakfın bir an önce toplu mezarların tespiti için çalışma yürütmesi önemle vurgulanmıştır.

*Toplu mezarlardaki kimliklendirme çalışmalarını yürütmek amacıyla, uzmanların yer aldığı bağımsız ve deneyimli ekiplerin birlikte çalışabileceği ve yöntemi uluslararası bilimsel kuruluşlarca onaylı bağımsız yapılar oluşturulmalı, üniversiteler ilgili çalışmalara dahil edilmelidir.

*Mezarlardan çıkarılan cenazeler ve insana ait buluntularda yalnızca kimliklendirme yapılmayıp kişilerin ölüm nedenlerinin belirlenmesi ve insan hakları ihlallerinin belirlenmesi de hukuki bir zorunluluktur. Kayıpların aranması ve mezarların açılması Minnesota Otopsi Protokolü ve mezar açmayla ilgili uluslararası standartlara göre yürütülmeli, mezarların iş makineleri ile özensiz ve bir biçimde açılarak kayıplara ait buluntuların tahrip edilmesinin/kaybolmasının önüne geçilmelidir.

*Mezar açma işlemleri arkeolojik teknikler kullanılarak özenle yapılmalı, mezarların açılması sırasında ortaya çıkacak biyolojik delillerin toplanması ve değerlendirilmesi için adli tıp uzmanları görevlendirilmelidir. Toplu mezar iddiası bulunan yerler mezarlar açılıncaya kadar korunmaya alınmalı; üzerlerinin örtülmesi, yol ve inşaat çalışmaları gibi uygulamalarla tahrip edilmeleri önlenmelidir.

*Toplu mezarların açılması ve kimliklendirme çalışmaları, kayıpların bulunması, kayıp yakınlarının acılarının sarılması ve adalet duygularının tatmin edilmesi amacıyla yönelik olarak yürütülecek çalışmalar olduğundan; bu yapılar, kayıplara ait bilgiler, tıbbi dokümantasyon, psikolojik destek, hukuk, halkla ilişkiler vb. birimlerden oluşturulmalıdır.

*Kayıplar ve kayıp yakınlarına ait bilgiler ile DNA örneklerini almak, saklamak ve incelemek için yasal düzenlemeler yapılmalı ve hızla bu yapılarda yer alacak laboratuvar ve birimlerin

altyapısının oluşturulmasına başlanmalı, laboratuvar ve birimler arasında güvenli veri paylaşımını sağlayacak bir ağ kurulmalıdır.

*Adli Tıp Kurumu, yapısı ve vermiş olduğu kararlar nedeniyle, kamuoyu tarafından güvensizlik yaratan ve tarafsız olmayan bir yapı olarak algılanmaktadır. Kayıplar devlete ait suçlara işaret ettiğinden, dünyadaki diğer örneklerde olduğu gibi; çalışmalarının bağımsız, bilimsel ve uzman heyetlerce yürütülmeli veya tanıklığında gerçekleştirilmelidir.

*Bu süreçte yaşanan bireysel ve toplumsal travmanın bertaraf edilmesi için, öncelikle bu alanda çalışma yürütecek kurum veya birimler oluşturulmalı, travmanın etkilerine son vermek amacıyla kapsamlı bir çalışma yürütülmeli, bunun için oluşturulacak birimler tarafından çeşitli programlar hayata geçirilmelidir.

*Devleti temsil eden kurumlar dışında yeni bir yapı geliştirilmeli, kişilerin bu kurumlara ulaşabilmesi için psiko-sosyo-ekonomik engellerin ortadan kaldırılarak kolayca ulaşması sağlanmalıdır.

*Travmaların uzun süreli etkilerinin olabileceği göz önünde bulundurularak, sürekliliği sağlayan kaynaklar oluşturulmalıdır.

**İNSAN HAKLARI DERNEĞİ
DİYARBAKIR ŞUBESİ**